140

Om
Lapparne och deras gudar.

Akademisk Afhandling,

med Philosophiska Facultetens samtycke,

och

under inseende af

Histor. Litt. och Archaeol. Professorn

DOCT. **JOH. HENR. SCHRÖDER**

Akad. Bibliotekarie, Præf. för Myntkab. Riddare af Kongl. Nordstjerne-Orden, af Kongl. Danska Dannebrogs-Orden och af Kongl. Grekiska Frälsare-Orden; Ledamot af Kongl. Vitterh.-Hist. och Antiqu. Acad i Stockholm, Kongl. Vet. Societ. i Upsala, Kongl. Vet. Sällsk. i Trondhjem, Kongl. Nederländska Institutet, Kongl. Nord. Fornskr. Sällsk. och Isländska Lit. Sällsk. i Köpenhamn, Archæol. Instit. i Rom, Antiqu. Soc. i Edinburg, m. fl.

för Philosophiska Graden

författad och till offentlig granskning framställd

af

JONAS ULRIK GRÖNLUND
af Norrlands Landskap. Ullbergsk Stipendiat.

på Gustavianska Lärosalen den 9 Junii 1848.

p. v. t. e. m.

UPSALA,
LEFFLER OCH SEBELL.

32

Om

Bappnare och deras gudar.

Lapparne, ett folk, som nu blifvit uppjagadt och instängdt på Nordens fjell, hafva utan tvifvel i en förfluten tid varit spridda utöfver hela Skandinaviens halfö. Trägna och ihärdiga undersökningar af vår utmärkte naturforskare *Nilsson* som leda till detta resultat: *Lappska* ortnamn*), som förekomma i nästan alla provinser, och Sagan synas bevittna dess sanning. Ja, den *"Shadesi-suolo"* (Skades' ö eller Skandinavernas (?) ö), som der omtalas, hvad är det annat än en benämning af *deras*, nu *vårt* fädernesland? Vackert beskrifves i en fabel detta land på följande sätt: En örn lyfte en liten enteta på sina vingar och flög högt mot ätherns rymder. Förvånad öfver den skönhet, som då låg utbredd för hennes ögon, utbrast hon i en sång: *"Woi tan ålman kirtelemit, tjulden orro skadesi-suolo"*, hvilket öfversättes på Svenska så: ack, hur högt den mannen svingar! — som *Nordstjernan* lyser *Skades'* Ö.

När *Lapparne* öfvergått från det vilda tillståndet till sitt nomadlif, må andra afgöra. Så mycket tycka vi oss se, att det redan skett på den tid, då *Othar* och *Wulfstan* på konung Alfreds befallning

*) För att icke tala om de nordliga provinserna, der många sådana förekomma, vilja vi blott nämna: *Järken* i Rosl. (af Lapparnes *jargn*, sjö); *Södertörn* (af *Tauren*, näs), *Trollhätta* (af *hävte*, vattenfall); *Wärmeland* (af *Ware*, berg och *Maa*, land o. s. v.

besökte deras land. Redan då hade de stora hjordar att sköta; kåtor, i hvilka de bodde; gemensamma Gudar, hvilka de dyrkade och tillbådo. Och om deras gudadyrkan till någon del förändrats under tidernas längd, så torde man kunna påstå, att den till hufvuddragen alltid förblifvit densamma: en anthropomorphisk kult af naturmakterna. De lefde i naturen; allt högt, mystiskt och obegripligt, de der anträffade, väckte deras bäfvan och bäfvande dyrkan. Himmel, luft, jord och haf — allt var fullt af Gudar. Stjernor, måne, sol, storm och berg och böljor — allt mottog deras tillbedjan genom offer och böner. Men uti denna polytheiska oreda inblandade sig ett fatalistiskt element, hvilket liksom utgör den enhet, hvarifrån allt annat får sitt ursprung och sin betydelse. Denna tro på ett oföränderligt *Öde* är ett väsendtligt drag i Lapparnes religiösa föreställningar, och gifver oss förklaringsgrunden till den resignation, med hvilken de mottagit Svenskens beständiga intrång på deras land och beqvämligheter, och till den beklagansvärda företeelsen, att de oaktadt århundradens förlopp ännu quarstå på samma låga grad af bildning, med brinnande, outsläcklig kärlek till sitt fria, kringirrande lif. — Man torde utan fruktan kunna antaga, att icke det omvexlande och retande i en sådan lefnad ensamt förklarar denna stereotypiska beskaffenhet i Lappens bildning, ehuruväl vi tillstå, att äfven detta bidragit. Nej! det har en djupare grund, en grund i hans innersta karaktär och religiösa föreställning. Han har visserligen på sednare tid blifvit monotheist och supranaturalist, men är i grunden tillika fatalist. Han antar en utomverldslig Gud, en from försyn; men vill så gerna dervid inblanda en afgjord nödvändighet och ett grymt öde. — Härifrån de många svårigheter och mödor, som missionärer och prester haft att bibringa honom den sanna

och tillitsfulla tron på Gud såsom fader, försonare och ande. Det första trodde han snart, då han såg omkring sig de brusande strömmarne, de höga fjellen, de tindrande stjernorna, solen och månen, — och tänkte på allt dettas ursprung. Men att en allmän försoning skulle finnas; att en Ande skulle oss densamma meddela, — det förekom obegripligt och dunkelt. Och derför flydde han i hemlighet till sina gamla gudar, lade en offerpenning i deras knän och föll på sitt ansigte för deras fötter, öfvertygad i sin vantro, att dessa voro de ende, som kunde hjelp förläna. Denna Lappens tro har, i trots af presternas bemödanden, bibehållit sig långt in på sednare tider, och slumrar ännu visserligen — jag vill sedan tala derom — hos många såsom en slingervext kring deras väsen.*)

Här må vi nu, så vidt vi kunnat dels genom egen undersökning dels genom jemförande af de författare, som behandlat detta ämne, isynnerhet *Scheffer* och *Högström*, dermed göra oss bekanta, anföra föremålen för de fordna Lapparnes dyrkan, för att sedan tillse, om icke flera af dessa heliga väsen ännu såsom sådana betraktas.

Allt, hvaråt Lapparne egnade sin tillbedjan, kallades med ett gemensamt namn *Saiw* (heligt). Det funnos heliga sjöar (Saiwah jaurch), heliga stenar (Saiwah kedget), heliga träd (Saiwah muorat). Dessa woro antingen genom någon ovanlig form och skepnad egnade att ådraga sig ett uppmärksamt, naturvandt ögas beundran, eller hade genom märkvärdiga händelser dertill af Ödet blifvit invigda. Dessutom voro

*) *Is. Grape*, som i sin gradual-disp. *Historia Religionis Christianæ in Lapponia propagatæ*, præs. *Faut*, velat visa motsatsen, tyckes mig förbisett många facta, som vederlägga hans påståenden.

äfven heliga berg (Saiwah wardih)*) på hvilka gudabeläten stodo och offer anställdes. Sådana platser ansågos med synnerlig vördnad. Qvinnor fingo alldrig nalkas dem, med undantag af dem, som ännu voro i barnaåren, (d. v. s. under tolf år). Dessa fingo stundom åtfölja husfadern dit. Han förrättade alla offer.

Lapparnes ursprungliga religion tyckes hafva varit dualistisk. Tvenne principer, det godas och det ondas, båda lika eviga, tyckas hafva sammanverkat vid menskornas, verldens och gudars skapelse, hvarför också intet blef så godt som den gode Guden ville det hafva. Det berättas, huru dessa andar kämpat med hvarandra, fjättrat hvarann, och kastat fjell på hvarandra; huru de ömsom frigjort sig och huru stenar och dam dervid foro himmelshögt**). *Perkel* var den onde anden; *Aija* den gode. Huruvida denna sednare någonsin kallades *Jubmel* (Jumala), såsom *Scheffer* och *Högström* förmoda, kan ej med säkerhet afgöras. Wi skulle för vår del helldre tro, att denna benämning, i fall den någonsin gifvits åt en Lappsk hednagud och och icke blott åt den kristne, hellst tillkommit *Aija* eller *Tjermes* (åskans gud), såsom äfven namnet tyckes antyda***). De prydnader, som berättas hafva smyckat *Jumala*, voro äfven desamma, som tillades Göternas *Thor*.

Aija synes efter verldens skapelse hafva öfvergått till ett upprätthållande Öde†), som åt menniskor-

*) I allmänhet kallas hvarje sådant fjell: *Passevare* (heligt berg). I Wilhelmina socken på *Marsfjellet* finnes ett sådant offerställe, enligt Lappars eget intyg. För öfrigt omtalas de på många andra ställen, och man har t. o. m. funnit verktyg, som begagnats vid offrandet. (*Scheffer*, *Lindahl & Öhrling*).

**) *Högström* sid. 176.

***) *Jubma*, dån. (*Atja jubma*, åskan går).

†) Jag tror mig rättast öfversätta *Aija* med *Öde*. Eg. betyder det Far- eller mor-far. Dermed antydes, att han var före allt annat, och att menniskorna skulle anse honom för sin gode fader.

na utdelte belöningar eller straff för gudarnes trogna eller försummade dyrkan. Detta öde föreställes såsom sittande i molnen, seende och hörande allt; seende menniskans ögnakast, då hon sofver, och hörande hennes ord, då hon talar med ingen. Men *Aija* har sedan kommit att betyda *åska*, troligen dels derför att thordönet vanligen användes såsom medel i dess hämnande hand, dels genom ordens likhet och derigenom åstadkommen förvexling. Man måste dock alltid enligt vår tanka noga åtskilja *Aija* och *Atja* *), hvilken sednare är vorden åskans egentlige gud, hvars båge (jusksa)**) är regnbågen, och hvars eldblick (tåll) är blixten.

Denne *Atja* (eller Tjermes) var den förnämste af Lapparnes tre stora Gudar. — De tvenne öfriga hette *Seite* (eller *Stuor-Junkar*) och *Peiwe* (solens Gud) — Han var herre öfver lif och död, helsa och sjukdom***). Om hans födelse berättar den Lappska Sagan: En flicka satt under ett träd i skogen. *Perkel* kom dit och förförde henne genom list. Hon blef hafvande, och födde en son, som beständigt gret och visade sig orolig. *Aija* kom, tog barnet med sig upp till skyn; och på hans tillfrågan, om det ville hjelpa fadren eller modren, svarte det: «modren vill jag hjelpa; min far och hela trollens slägt förföljа«. — Detta gör han nu, klyfver berg, och tänder träd, då de gömma sig derunder***). *Seite* †) var den andra af Lapparnes högsta guddomligheter. Han kallas äfven *Stuor-Junkar* såsom *Atjas* ståthållare, hvilken bety-

---

*) *Atja* kallades också *Tjermes* (se Scheffer).

**) *Scheffer* sid. 106.

***) *Högström* s. 179.

†) Egyptiernas *Thius*, Göternas *Theut*: Dalin, Sv. Hist. D. I. sid. 126, 198.

delse ordet, som är lånadt från Norrskan, har. Andra hafva ansett *Stuor-Junkar* vara det rätta namnet, och att *Seite* endast skulle vara gudabeläten, i hvilken bemärkelse det ofta användes (=*Saiw* eller *Saiwa kedge*). Men *Tornaeus* säger, såsom äfven *Scheffer* anför: «*Stuor Junkare* veta intet Torneå och Kemi Lappar af, — utan kalla de dem *Seiteh*«. — Han ansågs hafva makt öfver alla djur; foglar, björnar, vargar, rehnar, och gifva sin dyrkare lycka att fånga dem*).

Peiwe (solen) var den tredje stora gudomligheten. De dyrkade henne såsom gifvarinna af ljus och värme, och alla lefvande varelsers milda fostrarinna. De späda rehnkalfvarne, som mot högsommarn måste följa med till de höga fjellen, skulle förfrusit på de kalla drifvorna, om icke solen gjutit derutöfver sina strålar (Peiwe labtjeh**)) upplysande, värmande, lifvande och vederquickande.

Tjermes och *Stuor-Junkar* hade serskilda bilder och offerställen. Den förres låg vanligen ett pilskott från kåtan; den sednares i bergens klyftor och vid sjöars stränder. Men *Peiwe* hade ingen egen bild; utan man offrade åt honom på *Atjas* altare. Man skulle deraf möjligen kunna sluta, att dessa båda voro ursprungligen samma Gud. Så skall dock icke hafva förhållit sig.

Helldre skulle vi vilja anse *Peiwe* vara samma gudomlighet, som under namnet *Sruot* omtalas***). Julaftonen — detta vårt vittne till så mycken barnslig

*) *Scheffer* s. 108.
**) Solens tömmar.
***) Högströms *Ruotta*.

glädje, så mången kristens förhoppningsfulla böner, då julgranen med så många ljus lyser den troendes förväntan, — julaftonen, säga vi, var äfven för Lapparne en festlig dag.

De offrade då åt den höga *Struot**), sättande i björkarnes toppar näfverkärl, fyllda med rehnmjölk, på det att den från sin vandring till södern återvändande solen sjelf måtte tillställa sin måltid**). Så berättas äfven Grönländarne festligt fira samma dag för samma orsak***). Wi veta väl, att *Högström* anser denna gudinna dyrkats för helt andra ändamål; men vi hysa betänkligheter vid den krassa förklaring, som han gifver†).

Många flera gudar tillbådo forntidens Lappar; men åt ingen annan reste de, oss veterligen, några bilder, om vi undantaga *Påssjo-akka*. Denna gudinnas bild stod i trakten af den heliga dörren på kåtan, hvilken bär namnet *Påssjo-raike*. Denna lilla dörr ligger midt emot den vanliga ingången. Derigenom kastades de fångade vilddjuren baklänges in uti kåtan, såsom björnar, harar o. s. v. med ett ord alla, hvilkas kött Lapparne förtära. Orsaken till dessa ceremonier torde böra sökas deruti, att dessa djur skulle först skäras af *Påssjo-akkas* blickar, innan de fingo inträde i den husliga sällhetens boning. Ja, äfven jägarn skulle före sitt inträde försona det gjutna blodet och vid gudinnans fötter begrafva det gudaskänkta djurets hufvudskål.

---

*) Troligen den samma, som Syrernas *Astarte*: Öhrling.

**) Deraf har *Struot* sedermera kommit att betyda Julafton.

***) *Cranz*, om Grönland.

†) Högströms resa i Lappm. sid. 189.

Utom dessa Gudar nämnas vindarnes Gud, *Piägges-álma*. Naturligt är, att vinden skulle tilldraga sig beundrande uppmärksamhet af dem, som ofta lefde på de höga fjellen, dessa öppna tummelplatser för dess vildaste strider och lekar. De hemburo derför offer åt densamma, för att blidka dess vrede och förekomma dess förstörelser. Hvilka offer, kunna vi icke bestämdt afgöra. Men troligt är, att de, hvilka *Högström* säger blifvit egnade åt *Inuło-herra*, voro desamma; ja till och med att ingen skillnad emellan honom och *Piägges-álma* kan uppdragras. Dessa offer förrättades vid Jultiden och bestodo af små båtar af tre quarters eller högst en alns längd, tillhuggne af furu och försedda med master, samt här och der korssade och med rehnblod bestrukne. De uppsattes på quistarne af höga granar, hvilka sjelfva ofta voro besudlade med blod.

Vi vilja nu anföra något om Lapparnes åsigter i afseende på själens tillstånd så väl före som efter detta lifvet. Alltid, i lifvet som i döden, herrskade Gudar öfver menniskornas öden. I *Radiens*, den himmelska Gudens, famn låg menniskans lifsande. Han sände den vid aflelsen ifrån himlen ned, att förena sig med den späda grodden i moderlifvet. Och sedan öfverlemnades den åt *Mudderakka*, hvilken med sina trenne döttrar, *Sarakka*, *Uksakka* och *Juksakka*, vårdade den och bidrogo till dess daning och utbildning. *Mudderakka* gaf tröst och mod åt den hafvande qvinnan; och all lyckosam och lätt förlossning tillskrefs hennes gudomliga medverkan; hvarom ännu i dag detta ordspråk är gängse: *"Sarakkan edne nuoleï"* (Sarakkas mor lossar banden). *Uksakka* bestämde fostrets manliga eller qvinliga kön, och förlänte förstånd åt dess själ, såsom det heter i en

Lappsk sång, "*Solbarnen* *)": "*Oksä akkam leikesti tsakkasäm miclait*". *Sarakka* gaf fostret skönhet, kraft och senor. Det sjunges derför i samma sång: "*Sarakkam saari Atjustam sjuöpäs suonait, faggai famoit*" (Min Sarakka danade ur min fader starka senor, kraft i famnen). *Juksakka* utöfvade sitt inflytande vid barnets uppfostran.

Menniskans tillstånd efter döden tyckas de hafva antagit såsom en vandring. Egendomligt är det likväl, att äfven kroppen deltager i denna, hvarför Lapparne omsorgsfullt söka förebygga själens och kroppens skilsmässa. De tillse med yttersta grannlagenhet, att svepningsduken betäcker hela kroppen, föregifvande att själen i motsatt fall kan fly bort"). De lade i likkistan tobak, yxa, eldsaker m. m. för att den döde i andra verlden icke skulle sakna samma njutningar som han haft, medan han lefde. — De dödas maner (*Jabmes* och *Eppar*) betraktades med synnerlig vördnad. Slägtingar offrade några år rehnar till deras ära och åminnelse, och höllo dem såsom Dii minorum gentium. Ja, de stodo i så nära förhållande till de qvarlefvande anhöriga, att den lycka, som dessa hade i djurfångst och annat, ansågs vara en skänk af dem.

Efter döden flyttade menniskan till en pröfningsort, som kallades *Jabmeki-aimo* (de dödas rike), hvaröfver *Jabmem-akka* (dödens drottning) herrskade. Här dröjde hon en tid, efter hvilken hon med förnyad kropp antingen återgick till den himmelska Guden (Radien), ifrån hvilken hon utgått, eller, om hon brottslig var,

---

*) Denna och flera andra Lappska Sånger hafva blifvit oss godhetsfullt meddelade af Pastor *N. Fjellner* i Sorsele, hvilken vi härmedelst betyga vår tacksamhet.

**) Högström s. 207.

nedstöttes till *Rátta-aimo*, för att lida straff i detta helvetets land, hvaröfver den bistre *Rátttaka* var konung.

Slutligen må nämnas jätten *Stalo*, som i den Lappska sagan spelar en så stor rôle. Han föreställes hafva en förfärlig längd, med ett öga midt uti pannan och jernkläder på sin kropp. Hans maka hette *Atsitje*. Glupsk och blodtörstig förföljer han fjellets söner. Få komma undan hans vilda händer. Ej en gång i trädens toppar finnes en säker plats, ty han bär en yxa i sin hand, hvarmed han nedfäller trädet.

Det är utan tvifvel Lapparnes förhållande till och strider med sina grannar, hvarpå dessa sagor anspela.

En annan jätteskepnad var *Niik* (näcken), som under formen af en flera famnar lång båt samm omkring på sjöarne. Hvarje hans framträdande ansågs förebåda häftig storm.

Vi nämnde, att Lapparne ännu icke helt och hållit öfvergifvit tron på sina gamla Gudar, ehuru den nu mera betäckes med hemlighetens slöja och nästan blott uti oförklarliga vidskepelser framträder för den oinvigda betraktarens öga. Vi vilja, genom några få exempel visa sannfärdigheten af vårt påstående.

Hvad *Niik* och *Eppar* beträffar, får man ej sällan höra sådana företeelser omtalas; och i afseende på den sednare, skall en uppmärksam betraktare finna, att de hållas ännu nästan lika heliga som fordom. — Den kristna läran om lifvet efter döden har visserligen ännu icke eröfrat mycket af Lapparnes öfvertygelse. Den

gamla föreställningen om ett *Jabmeki-aimo* slumrar ännu i botten af deras hjertan. Många vidskepelser utom dem, som ofvan nämndes, visa detta. — Den heliga dörren *(Påssjo-raike)* på kåtan bibehålles ännu och i nästan lika helgd som fordom, om också *Påssjo-akka* ej mera står vid dess ingång. — De foglar och träd m. m. hvilka fordom såsom heliga ansågos, t. ex. *Lidno* (ufven) och *Leipe* (alen) betraktas ännu med samma vördnad — Hvad slutligen *Seite* angår, så finnes ännu i fjellens klyftor dess bilder. I en klippkammare på *Njukafjellet* i Vilhelmina socken står t. ex. ett sådant beläte ännu qvar. (Det kallas af nybyggarne *"Stalon gubben"*). Det är gjordt af träd i menskogestalt. Tiden för dess uppkomst är obekant; men, att sluta af dess utseende, måste den vara temligen aflägsen. Hvit mossa vexer på dess hjessa, lik grånade lockar; gråsprängdt skägg nedhänger från dess haka. Lapparne äro ännu i dag mycket förbehållsamma om alla uppgifter rörande bilden; låtsa okunnighet om dess tillvaro, och vägra att ledsaga den nyfikne vandraren dit. Redan detta tyckes bevisa, att de icke lemnat all tro på dess makt och värde. Orsaken till bildens uppkomst är insvept i ett dunkel, som endast af några sagostrålar genombrytes. Det berättas, att en Lappfamilj vid flyttningen till nedre landet förlorat ett af sina barn. Länge var det borta; och då de slutligen af oro tvungos att fara tillbaka och leta, funno de det sittande på Njukafjellets yttersta kant. De gingo barnet vänligt emot; men vid deras åsyn tog det till flykten, hoppande likt en vildrehn lätt och smidigt öfver djup och klippor. Alla deras ansträngningar att hinna det förblefvo fruktlösa. — Då rådfrågade de *Kåbda* (spåtrumman, detta Lapparnes orakel), och fingo det rådet, att de skulle bygga ett beläte. Så uppkom bilden. Här offrade de och uppstämde lofsån-

ger: och barnets vildhet tämdes. Stilla som ett lam stadnade det, föll på knä och bad.

Så lyder Sagan. Om man lyfter undan dess skimmerdrägt och betraktar den på närmare håll, så framstår först och främst belätets dyrkan såsom otvifvelaktig, men under en tid, då det redan behöfdes att genom orakel blifva underrättad om gudarnes makt öfver menniskan. Således hade då redan något tvifvel om de gamla Gudarnes vigt börjat höja sig. Och tiden kan således icke vara så alldeles långt aflägsen.

Men Lapparne tro ännu på bildens helighet. En händelse har gjort oss förvissade derom, att de blotta sitt hufvud vid dess anblick och buga för dess höghet.

En annan omständighet tyckes också kunna lemna oss anledning att tro, att de ännu i hemlighet tro på sina fordna gudar: den svårighet, som Svensken har att af dem få köpa rehnshorn. De låta dem vanligen helldre ligga qvar på fjellen, än de mottaga en penning derför, så penninglystna de annars äro.

Kanhända offras de ännu åt gudarne?!

Vi äro dock långt ifrån det påståendet, att alla Lappar äro omsnärjda af dessa vantrons bojor, som osynliga men derigenom ock så mycket starkare förbinda till gemensamt elände. Flera finnas äfven bland denna så ofta föraktade menniskostam, hvilka med själ och hjerta äro hängifna åt en sann, enkel och enfaldig gudsdyrkan.

Vi sluta vår afhandling med en anmärkning af vårt fäderneslands hädangångne store Häfdatecknare *Geijer*, som om Lapparne och deras naturanlag yttrar:

"Fjäll-Lappen har sin rot så djupt i den urgamla vildheten, att han är ett för odlingen bortdöende folk, oaktadt Christendomen och en faderlig regerings omsorger" *)

*) *Geijer*, Svenska Folkets Historia Del. I. sid. 103.